

ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

УДК 371.3-76:5

В. І. Бобрицька

ORCID iD 0000-0002-1742-0103

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті узагальнено інформаційні джерела та дані емпіричного дослідження з питань інклюзивної освіти в Україні. Виокремлено актуальні проблеми, що потребують осмислення й розв'язання з урахуванням сучасних запитів суспільства, а саме: узгодження міжнародного і національного законодавства з інклюзивної освіти, розроблення дієвих механізмів з упровадження законодавчих ініціатив як підґрунтя для успішного здійснення державної освітньої політики в сфері освіти дітей з порушенням психофізичного розвитку; підготовка кадрів для забезпечення якісної освіти дітей з особливими потребами.

Ключові слова: державна кадрова політика; інклюзивна освіта; інклюзивне навчання; інтегроване навчання; освіта дітей з особливими потребами; підготовка вчителя до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Вступ. Розбудова системи освіти в Україні в сучасних умовах національного державотворення відбувається з урахуванням актуальних суспільних викликів, нового етапу у перебігу духовно-культурних, соціально-економічних та науково-технічних процесів в українському суспільстві.

Обрані шляхи модернізації освіти України співзвучні загальноєвропейським та євроатлантичним підходам, що сприяє реалізації основної мети державної політики в галузі освіти, а саме: створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей (Гриневиц Л. М., 2015, с. 9). На нашу думку, ці процеси супроводжуються пошуком ефективних механізмів планування та впровадження освітньої політики країни з орієнтацією на фундаментальні цінності освіти як стратегічного ресурсу соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності України на міжнародній арені (Освітня політика: філософія, теорія, практика, 2015, с. 143). З огляду на це, надання рівного доступу до якісної освіти громадян із особливостями психофізичного розвитку (більшість з яких є інваліди) є одним із пріоритетних напрямів утвердження нової системи цінностей в освітній політиці України.

Освіта дітей з особливими потребами є предметом багатьох наукових досліджень, що охоплюють різноманітні її аспекти: інклюзію в дошкільній освіті (Н. Тарапака, Л. Кашуба та інші), підготовку кадрів для інклюзивної освіти (З. Ленів та інші), навчально-методичне забезпечення навчання дітей з особливими потребами (А. Колупаєва та інші).

Відзначаючи беззаперечну цінність проведених у цій галузі досліджень, варто зазначити, що деякі актуальні проблеми інклюзивної освіти залишаються висвітленими фрагментарно і потребують осмислення з урахуванням нових суспільних викликів.

Мета статті – узагальнити інформаційні джерела з питань інклюзивної освіти в Україні і виокремити актуальні проблем у цій сфері, що потребують розв'язання з урахуванням сучасних запитів суспільства. Для досягнення мети доцільно, на нашу думку, зосередитися на вирішенні таких завдань: схарактеризувати стан розроблення національного законодавства з інклюзивної освіти, рівень його узгодження з міжнародними документами; проаналізувати готовність системи освіти України до підготовки кадрів для забезпечення якісного навчально-виховного процесу в умовах інклюзії.

Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти в Україні. Нормативно-правовим підґрунтям реалізації завдань освіти осіб з особливими потребами є Закони України «Про освіту» (1991, 1996 рр.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про соціальні послуги» (2003 р.), «Про реабілітацію інвалідів» (2006 р.), «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (2014 р.) та інші. Значущим для розв'язання означеної проблеми є ухвалення Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів на період до 2020 року».

Ретроспективний аналіз законодавчого забезпечення інклюзивної освіти в Україні свідчить про те, нормативно-правове урегулювання цього про-

цесу розпочато з 2010 року, коли до Закону України «Про загальну середню освіту» було внесено зміни, згідно з якими загальноосвітні навчальні заклади (ЗНЗ) мали право створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими потребами. У жовтні 2010 року МОНмолодьспорту України затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», а в серпні 2011 року Кабінет Міністрів України затвердив «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах».

З ухваленням та введенням в дію Закону України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (05.06.2014 р.) постають важливі питання щодо його узгодження з чинними Законами України «Про дошкільну освіту» (2001 р.) та «Про загальну середню освіту» (1999 р.). Ці зміни спрямовано на врегулювання питань щодо реалізації права на здобуття якісної дошкільної і загальної середньої освіти з урахуванням особливих освітніх потреб у навчанні і вихованні кожної дитини, у тому числі й дітей з особливими освітніми потребами відповідно до принципів інклюзивної освіти (ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України про освіту», 2014 р.). Зазначимо, що у своєму дослідженні будемо дотримуватися тлумачення поняття «дитина з особливими потребами» в контексті його англійського аналогу «children with special needs» – дитина, яка потребує додаткової підтримки у навчанні, що зумовлено наявними порушеннями психофізичного розвитку, інвалідністю. В цьому контексті поняття «інклюзивна освіта» розумітимемо як систему освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення права дитини з особливими потребами на освіту та права здобувати її за місцем проживання.

Окреслюючи актуальні проблеми сучасного нормативно-правового забезпечення запровадження освіти дітей з особливими потребами, визначимо з-поміж інших, й такі як необхідність узгодження вітчизняного законодавства у цій сфері з міжнародним, вироблення дотичних позицій у тлумаченні базових понять, що є в обігу в означеній сфері. Дослідникам, які прагнуть поглиблено дослідити ці проблеми, варто нагадати, що вперше інклюзія була підтримана Всесвітньою декларацією прав людини у 1948 році і знайшла відображення у всіх міжнародних документах у сфері освіти. Так, відлік витоків міжнародних законодавчих норм щодо прав дитини можна розпочати з Декларації прав дитини (1959 р.), Конвенції ООН «Про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти» (1960 р.), Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 р.). Більш сучасними документами є Конвенція ООН «Про права інвалідів» (2006 р.), Декларація ООН «Про права корінних народів» (2007 р.).

Серед зарубіжних країн, визнаних флагманами з питань врегульованого законодавства у сфері

інклюзивної освіти є Канада, Велика Британія, США, Данія, Іспанія, Бельгія, Швеція, Кіпр. Та наполегливість і послідовність, з якою міжнародна спільнота змінювала погляди на проблему рівності можливостей та недискримінації дітей за будь-якою ознакою, заслуговує на повагу й прискіпливе вивчення вітчизняними теоретиками й практиками.

Безсумнівно, позитивним зрушенням у напрямі законодавчого врегулювання питань освіти дітей з особливими потребами є те, що статтею 6 проекту Закону України про «Внесення зміни до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу інвалідів до освітніх послуг» передбачено додати до усталених основних принципів освіти такі як: формування почуття власної гідності, поваги до прав людини, основоположних свобод і людської багатоманітності; реалізація права на освіту без дискримінації за ознакою інвалідності; доступ інвалідів до якісної освіти, у тому числі інклюзивної, за місцем проживання; створення безперешкодного життєвого середовища для інвалідів; повага до інвалідів, сприяння розвитку їх як особистості, їх розумових та фізичних здібностей (проект ЗУ «Внесення зміни до Закону України «Про освіту», 2014). Проте, поділяємо стурбованість науковців щодо недостатньої урегульованості деяких законодавчих ініціатив, які стосуються створення оновленого законодавчого каркасу у сфері інклюзивної освіти. Так, Л. Гриневич зазначає, що «зараз у проекті Закону «Про освіту» є стаття 22, що дискримінує дітей із певними вадами здоров'я. У ній йдеться про те, що здорові діти, їхні батьки та адміністрація школи будуть вирішувати, приймати дитину чи не приймати. ...У нас школи не пристосовані до того, щоб там навчалися діти з особливими потребами» (Що гальмує інклюзію в Україні?, 2015, с. 3). Голова парламентського комітету з питань науки і освіти справедливо вважає, що цю ситуацію «можна виправити, якщо розвивати відповідну мережу закладів. Ми повинні створити такі умови, щоб за місцем проживання цим дітям можна було б показати школу, яка була б адаптована до їхніх потреб. Ми це маємо робити, виконуючи 24 статтю Конвенції ООН «Права людей з інвалідністю» (Що гальмує інклюзію в Україні?, 2015, с. 3).

Викладене свідчить, що однією з таких проблем у сфері інклюзивної освіти, яка потребує комплексного розв'язання є узгодження міжнародного і національного законодавства, вироблення методологічної платформи для тлумачення термінів і понять в цій сфері, розроблення дієвих механізмів з упровадження законодавчих ініціатив як підґрунтя для успішного здійснення державної освітньої політики в сфері освіти дітей з особливими потребами.

Підготовка кадрів для інклюзивної освіти в Україні. Ратифікувавши у 2008 р. Конвенцію ООН про права інвалідів, інші міжнародні правові доку-

менти, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися загальнолюдських прав, зокрема й тих, що стосуються здобуття якісної освіти особами з особливостями психофізичного розвитку. Тому у підготовці педагогів, які забезпечують навчально-виховний процес осіб з особливими освітніми потребами, має бути враховано складність завдань, що постають перед ними у професійній діяльності: забезпечити кожній дитині доступність навчання, альтернативність форм та закладів освіти, здобуття в подальшому бажаного освітнього рівня, і, водночас, надати необхідний корекційно-реабілітаційний та психолого-педагогічний супровід, запровадити ефективні інноваційні технології, що відповідають кращим європейським стандартам (Бобрицька В. І., 2015, с. 438).

Вкажемо, що при висвітленні питань кадрового забезпечення інклюзивної світи в Україні, оперуватимемо терміном «інклюзивне навчання», який трактуватимемо як систему освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах дошкільного, ЗНЗ, професійного, вищого навчального закладу (ВНЗ). Вживаючи термін «інтегроване навчання» розумітимемо його як процес залучення дітей з особливими потребами до навчання в ЗНЗ разом з іншими дітьми з метою забезпечення їх рівного доступу до якісної освіти, враховуючи їх індивідуальні особливості.

Стратегія державної кадрової політики в Україні на 2012-2020 роки ураховує особливості та перспективи розвитку українського суспільства, світові тенденції та спрямована на утвердження системної й послідовної політики у цій сфері (Стратегія державної кадрової політики, 2012). Для розуміння складності завдань, що постають у забезпеченні кадрів для інклюзивної освіти в Україні, слід зазначити, що станом на 2014/2015 н. р. в національній системі освіти функціонувало 338 спеціальних ЗНЗ, у тому числі для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, де здобували освіту 38396 учнів. У ЗНЗ в інклюзивних класах в означений період навчалася 2165 учнів з особливими освітніми потребами, в спеціальних класах – 4955 учнів. Для дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації, в системі освіти України функціонує 64 санаторні школи (школи-інтернати) з контингентом 14840 учнів (Загальні відомості МОН України, 2015).

Ухвалення та введення в дію Закону України від 05 червня 2014 року № 1324-18 «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» зумовили нові вимоги до підготовки кадрів, які б забезпечили створення належних умов для дітей з особливими освітніми потребами, отримання ними якісної освіти в інклюзивному середовищі. Так, передусім, відповідного кадрового забезпечення потребує

інклюзивна форма навчання, що ґрунтується на праві здобувати освіту за місцем проживання та передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у навчальні заклади, до яких останнім часом все активніше долучаються окрім ЗНЗ ще й дошкільні, позашкільні, професійно-технічні, ВНЗ, потребує відповідної професійної підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, що передбачає оволодіння педагогами основними методами навчання й корекції розвитку дітей з вадами психофізичного розвитку. Відтак, виникає нагальна потреба у запровадженні додаткових навчальних курсів у ВНЗ. Водночас, у закладах післядипломної педагогічної освіти необхідне подальше змістове удосконалення курсів підвищення кваліфікації кадрів, до яких залучаються педагоги для роботи в інклюзивних класах. При цьому, з метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи і форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Підставою для вищевикладених умовиводів стали результати емпіричного дослідження, яке було здійснено у 2013-2014 рр. на базі Інституту перепідготовки і підвищення кваліфікації Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. До дослідження було залучено 112 слухачів, які здобували другу вищу педагогічну освіту. Тривожними були висновки багатьох опитаних (90,18%) щодо неготовності педагогічних і батьківських колективів сприйняти інклюзію як перспективне нововведення, яке є корисним, з одного боку, для соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, а з іншого, для формування толерантності, людинолюбства, гуманізму – для решти дітей. На запитання: «Які складнощі відчувають педагоги у процесі роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання?» 87 осіб (77,68 % опитаних) відповіли, що мають недостатнє дидактичне забезпечення, мало знайомі з успішними моделями інклюзивної освіти (вітчизняними й зарубіжними). Серед пропозицій, які висловлювали респонденти, звучали такі – «доцільно налагодити для вчителів систему стажування у навчальних закладах, які мають успіхи в упровадженні інклюзивної освіти»; «посилити поінформованість педагогів щодо застосування альтернативної та допоміжної комунікації, арт-терапії, казко-терапії, музикотерапії тощо у роботі з особливими дітьми»; «здійснювати інформаційну й методичну роботу з усіма батьками щодо специфіки запровадження інклюзивної освіти у начальному закладі» тощо. Практично всі опитані (98,21%) висловлювали думку про те, що робота з дітьми з особливими освітніми потребами

є спільною роботою всього педагогічного колективу, а тому кожен учитель має отримати відповідну підготовку до роботи в умовах інклюзивного/інтегрованого навчання.

Ще одним напрямом, що потребує відповідного кадрового забезпечення у сфері освіти осіб з особливими потребами, є навчання дітей з тяжкими і комбінованими психофізичними порушеннями, що вимагає адекватного медико-соціального, корекційно-реабілітаційного і психолого-педагогічного супроводу навчання дітей цієї категорії. З метою надання допомоги дітям з особливими потребами у засвоєнні програмного матеріалу у ЗНЗ Кабінетом Міністрів України постановою від 18 липня 2012 р. № 635 посаду асистента вчителя внесено до переліку педагогічних посад та розроблено кваліфікаційну характеристику зазначеної посади.

У процесі аналізу готовності системи освіти України до підготовки кадрів для забезпечення якісного навчально-виховного процесу в умовах інклюзії, виявлено, що підготовка спеціалістів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами здійснюється у багатьох ВНЗ України, зокрема за спеціальністю «Корекційна освіта» (за нозологіями). Перепідготовка кадрів у закладах післядипломної педагогічної освіти лише певною мірою задовольняє потребу у перепідготовці фахівців, які працюватимуть в умовах інтегрованого та інклюзивного навчання. Відчутний внесок у розроблення науково-теоретичної бази розвитку і впровадження інклюзивної освіти в Україні належить Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічної наук України.

З огляду на важливість удосконалення підходів до підготовки педагогічних кадрів для системи інклюзивної освіти в контексті сучасних суспільних викликів, вкажемо й на те, що у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначено завдання із забезпечення навчальних закладів усіх типів і форм власності практичними психологами та соціальними педагогами як одного із пріоритетних щодо посилення кадрового потенціалу у системі інклюзивної освіти (Національна стратегія розвитку освіти в Україні, 2013). Проте, виникає запитання: Чи достатньо підготувати фахівця з вузькою спеціалізацією, для створення у сучасній школі інклюзивного середовища? Поділяємо позицію Л. Гриневич, яка переконана, що «кожен учитель у рамках своєї підготовки як педагога повинен пройти курс, як працювати з такими дітьми з особливими освітніми потребами, і пояснювати суспільству, що такі діти можуть принести: ті якості, яких не навчиш прочитанням великої

кількості літератури – співчуттю, розумінню як допомогти іншій людині» (Що гальмує інклюзію в Україні? 2015, с. 3).

Висновки. Узагальнення інформаційних джерел з питань інклюзивної освіти в Україні та даних емпіричного дослідження дало змогу виокремити актуальні проблеми, що потребуються осмислення й розв'язання з урахуванням сучасних запитів суспільства. Однією з таких проблем є узгодження міжнародного і національного законодавства з інклюзивної освіти, розроблення дієвих механізмів з упровадження законодавчих ініціатив як підґрунтя для успішного здійснення державної освітньої політики в сфері освіти дітей з порушенням психофізичного розвитку. На нашу думку, реалізація заходів із удосконалення нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти в Україні дасть змогу наблизити освітні вимоги у цій сфері до загальноприйнятих міжнародних стандартів, забезпечити можливість усіх категорій дітей з особливими освітніми потребами здобувати бажаний рівень підготовки за умов альтернативного вибору форми навчання і типу навчального закладу.

Важливою проблемою у досліджуваній сфері визначено й підготовку кадрів для реалізації актуальних питань інклюзивної освіти. Вважаємо, що особливості сучасної державної кадрової політики України у сфері освіти осіб з особливими потребами обумовлюється тим, що інклюзивне навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах навчального закладу має здійснюватися із забезпеченням відповідними спеціальними навчальними планами, програмами, підручниками, що передбачають обов'язкові корекційні заняття. Педагог має бути підготовленим ще й до того, що у вільні від навчання години він має організовувати дітей з особливими освітніми потребами спільно зі здоровими учнями до участі у різних сферах шкільного життя. І ця ділянка роботи, оскільки вона є важливою для соціальної адаптації та психолого-педагогічної реабілітації дітей з вадами здоров'я і, водночас, має потужний виховний вплив на їхніх здорових однолітків, також потребує уважного вивчення й внесення змін у систему професійної підготовки педагогічних кадрів для інклюзивної освіти. Переконані, що важливо задіяти всіх педагогів освітньої установи до роботи з такими дітьми, надати їм можливість отримати відповідну професійну підготовку.

Серед **перспективних напрямів** майбутніх наукових розвідок визначимо дослідження ролі інформаційно-комунікаційних технологій у здійсненні ефективної державної освітньої політики України у сфері інклюзивної освіти.

Література

1. **Бобрицька В. І.** Пріоритети державної кадрової політики України з підготовки фахівців відповідно до потреб ланок національної системи освіти / В. І. Бобрицька // Освітня політика: філософія, теорія, практика [монографія] / За ред. В. П. Андрущенко; Авт. кол. : В. П. Андрущенко, Б. І. Андрусишин, В. І. Бобрицька, Р. М. Вернидуб та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 398-454.

2. **Гриневиц Л. М.** Вітчизняна педагогічна теорія про розвиток освіти в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / Л. М. Гриневиц // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – № 1–2 (46–47). – С. 5–10.
3. **Закон України** «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 05 червня 2014 року № 1324-18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. **Закон України** «Про внесення змін до Закону України «Про освіту», 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. **Національна стратегія розвитку освіти** в Україні на період до 2021 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
6. **Освіта осіб з особливими потребами.** Загальні відомості / Сайт Міністерства освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua>
7. **Освітня політика:** філософія, теорія, практика [монографія] / За ред. В. П. Андрущенка; Авт. кол. : В. П. Андрущенко, Б. І. Андрусишин, В. І. Бобрицька, Р. М. Вернидуб та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 484 с.
8. **Стратегія державної кадрової політики** на 2012-2020 роки. Указ Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. **Що гальмує інклюзію** в Україні? / Освітній портал «Педагогічна преса». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pedpresa.ua>

Бобрицкая В. И. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье обобщены информационные источники и данные эмпирического исследования по вопросам инклюзивного образования в Украине. Определены актуальные вопросы, которые требуют осмысления и решения с учетом современных запросов общества. Среди них: согласование международного и национального законодательства по инклюзивному образованию; разработка действенных механизмов по внедрению законодательных инициатив как основы успешного осуществления государственной образовательной политики в сфере образования детей с нарушениями психофизического развития; подготовка кадров для обеспечения качественного образования детей с особыми потребностями.

Ключевые слова: государственная кадровая политика; инклюзивное образование; интегрированное обучение; образование детей с особыми потребностями; подготовка педагога к работе в условиях инклюзивного образования.

Bobrytska V. CURRENT ISSUES OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE

Having generalised information sources on inclusive education in Ukraine and empirical research data, the article singles out the urgent problems that need resolution and comprehension as current demands of society are taken into account. One of those issues, which is complex, identified by the author is: harmonization of international and national legislation on inclusive education, development of effective mechanisms for implementation of legislative initiatives as a basis for the successful implementation of the national education policy in the sphere of education of children with psychophysical disorders. The suggested article highlights normative-legal basis for realization the goals of education of individuals with special needs at the current stage: there are listed the basic laws of Ukraine, creating a legislative framework for resolving the issues of inclusive education, presented the main international documents regulating the mentioned area issues. An important problem in the field of study which has been defined by the author is preparatory training for putting into practice the urgent tasks of inclusive education. The article reveals the difference in the implementation of inclusive education and an integrated training in educational institutions in Ukraine. The characterization of the complexity of problems challenging the teachers and school staff in inclusive education has been provided on the basis of empirical research conducted at the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanova (2013 – 2014 years). The author has proved that the education of children with special needs is not limited to diagnostic and advisory or/and correctional and rehabilitation services, it is important to involve all teachers of educational institutions into work with those children, to make it possible for the teaching personnel to receive appropriate training.

Keywords: inclusive education; integrated education; education of children with special needs; state personnel policy; training teachers to work in inclusive education environment.

Рецензенти:

Барановська Л. В. – д. пед. н., проф.,
Матвієнко О. В. – д. пед. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2015
Прийнято до друку 22.10.2015